

I. ARTYKUŁY

ADAM ŁOPATKA

ROZWÓJ PAŃSTWA SOCJALISTYCZNEGO W POLSCE

Tezy Komitetu Centralnego PZPR na IV Zjazd Partii stwierdzają m. innymi: „Od lat 20 pod kierownictwem PZPR klasa robotnicza, działając w sojuszu robotniczo-chłopskim, wspólnie z całym narodem zjednoczonym we Froncie Jedności Narodu, buduje socjalizm w Polsce Ludowej¹. I dalej: „Polska Ludowa jest państwem socjalistycznym. Rządzi nią lud pracujący miast i wsi z klasą robotniczą na czele za pośrednictwem swych partii politycznych, terenowych rad narodowych, samorządów robotniczych, organizacji społecznych, zawodowych i gospodarczych. Cały aparat państwowy Polski Ludowej służy interesom ludu pracującego”². Stwierdzenia te w sposób najbardziej syntetyczny i wierny charakteryzują dzieje naszego kraju i państwa w latach 1944—1964.

Obok Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej państwami socjalistycznymi współcześnie są: Albańska Republika Ludowa, Chińska Republika Ludowa, Czechosłowacka Republika Socjalistyczna, Demokratyczna Republika Wietnamu, Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna, Ludowa Republika Bułgarii, Mongolska Republika Ludowa, Niemiecka Republika Demokratyczna, Republika Kuby, Rumuńska Republika Ludowa, Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii, Węgierska Republika Ludowa, Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. W sumie istnieje więc dziś już 14 państw socjalistycznych. Okres ich istnienia, stopień zaawansowania w rozwoju socjalistycznym są różne dla różnych krajów.

Mijające 20 lat budowy socjalizmu w Polsce skłania do refleksji nad tym, w jakim stadium rozwoju znajduje się nasze państwo socjalistyczne, jak daleko zaawansowany jest jego rozwój w zestawieniu z rozwojem pozostałych państw socjalistycznych, jak przedstawia się tempo jego

¹ Uchwały Komitetu Centralnego PZPR od III do IV Zjazdu, Warszawa 1964, s. 231. Rozwinięte uzasadnienie tej tezy daje W. Góra, *Niektóre zagadnienia rewolucji ludowej w Polsce*, PiP 1964, nr 7, s. 22 i n.

² Tamże, s. 232.

rozwoju w porównaniu z tempem rozwoju niektórych innych państw socjalistycznych. Warto podjąć próbę odpowiedzi na te pytania na gruncie ogólnej teorii państwa socjalistycznego.

PIERWSZA OGÓLNA PERIODYZACJA ROZWOJU PAŃSTWA SOCJALISTYCZNEGO

Pierwsza szeroko znana periodyzacja rozwoju państwa socjalistycznego została przeprowadzona w referacie sprawozdawczym KC WKP(b) na XVIII Zjazd Partii, wygłoszonym przez J. Stalina w 1939 r. Periodyzacja ta, uogólniająca doświadczenia ZSRR w latach 1917—1939, odnosi się w swej oryginalnej wersji tylko do Związku Radzieckiego. W następnych latach nadano jej zakres szerszy, próbując ją stosować także do później powstałych państw socjalistycznych³.

Wedle J. Stalina, państwo radzieckie przechodziło w swoim rozwoju dwie główne fazy. „Pierwsza faza — to okres od Rewolucji Październikowej do likwidacji klas wyzyskiwaczy. Główne zadanie tego okresu polegało na zdławieniu oporu obalonych klas, na zorganizowaniu obrony kraju przed najazdem interwentów, na odbudowaniu przemysłu i rolnictwa, na przygotowaniu warunków likwidacji żywiołów kapitalistycznych. Druga faza — to okres od likwidacji kapitalistycznych elementów miasta i wsi do zupełnego zwycięstwa socjalistycznego systemu gospodarki i uchwalenia nowej konstytucji. Główne zadanie tego okresu — to organizacja gospodarki socjalistycznej w całym kraju i likwidacja ostatnich resztek elementów kapitalistycznych, organizacja rewolucji kulturalnej, organizacja całkowicie nowoczesnej armii dla obrony kraju”⁴. Autorzy cytowanego już podręcznika uważali, że druga faza w rozwoju państwa radzieckiego trwała jeszcze na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych naszego stulecia⁵.

Zasadnicze różnice między państwem socjalistycznym w I fazie jego rozwoju a państwem w II fazie sprowadzały się do tego, że w I fazie socjalizm nie był jeszcze zbudowany, istniały klasy pasożytnicze, socjalistyczne stosunki produkcji nie panowały we wszystkich dziedzinach gospodarki. Państwo w tej fazie rozwoju stawiało sobie jako cel zbudowanie socjalistycznego ustroju gospodarczego i społecznego. W II fazie rozwoju państwa społeczeństwo składa się już tylko z ludzi pracy. Poszczególne klasy i warstwy ludności pracującej uległy gruntownej zmianie w porównaniu z sytuacją ich w I fazie. Socjalistyczne stosunki produkcji stały się panujące we wszystkich dziedzinach gospodarki.

³ Por. Teoria państwa i prawa. Warszawa 1951, s. 639.

⁴ J. Stalin, *Zagadnienia leninizmu*, Warszawa 1954, s. 822.

⁵ *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1951, s. 315.

W tej fazie państwo stawiało sobie jako cel wszechstronne utrwalenie ustroju socjalistycznego i przygotowanie warunków do budowy ustroju komunistycznego.

W obu wspomnianych fazach rozwojowych państwo socjalistyczne jest państwem dyktatury klasy robotniczej. Różnica polega jedynie na tym, że baza społeczna tej dyktatury w II fazie jest szersza, aniżeli w I fazie.

Ta periodyzacja rozwoju państwa radzieckiego jako ogólna periodyzacja państwa socjalistycznego okazała się niewystarczająca, a częściowo wręcz błędna⁶. To ostatnie dotyczy zwłaszcza poglądu, że w II fazie dyktatura klasy robotniczej ulega wzmocnieniu, przy czym wzmocnienie rozumiano również jako wzrost potęgi aparatu państwowego, w tym także aparatu represyjnego.

Przed wszystkim jednak ważne jest to, że narosło nowe doświadczenie rozwoju państwa socjalistycznego w ZSRR, powstało doświadczenie nowych państw socjalistycznych, odpadły po XX Zjeździe KPZR w 1956 r. narzucone przez kult osoby J. Stalina ograniczenia i hamulce w rozwoju socjalistycznej teorii państwa, powstał obóz państw socjalistycznych i zmienił się gruntownie na korzyść socjalizmu układ sił klasowych na arenie międzynarodowej.

Dzięki tym okolicznościom stało się możliwe i niezbędne sformułowanie nowej ogólnej periodyzacji rozwoju państwa socjalistycznego. Nastąpiło to na XXII Zjeździe KPZR w 1961 r. Rozwijając, a częściowo odrzucając periodyzację przyjętą na XVIII Zjeździe WKP(b), zrezygnowano też z terminu „faza” na oznaczenie poszczególnych okresów rozwojowych państwa socjalistycznego⁷.

PERIODYZACJA ROZWOJU PAŃSTWA SOCJALISTYCZNEGO WEDŁUG PROGRAMU KPZR Z 1961 R.

Program KPZR stwierdza, że rozwój państwa socjalistycznego w ZSRR przebiega w dwóch etapach. W pierwszym etapie było ono państwem dyktatury klasy robotniczej. Obecnie stało się państwem ogólnonarodowym.

Państwo dyktatury klasy robotniczej jest właściwe dla okresu budowy ustroju socjalistycznego — pierwszej fazy komunizmu. Gdy ustrój

⁶ Dostrzegali to autorzy podręcznika pt. *Osnovy teorii gosudarstwa i prava*, Moskwa 1960, s. 137 i n., gdy pisali, że ZSRR od XXI Zjazdu KPZR wkroczył w trzecią fazę swego rozwoju, fazę przerastania socjalizmu w komunizm.

⁷ Por. A. Kosicyn, *Ob osnovnych etapach razwitiia soioietskogo socjalistycznego gosudarstwa*, Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo 1962, nr 3, s. 21 i n. [SGiP].

socialistyczny całkowicie i ostatecznie zwyciężył w ZSRR, dyktatura klasy robotniczej, biorąc pod uwagę zadania rozwoju wewnętrznego, przestała być potrzebna.

Państwo ogólnonarodowe jest właściwe dla okresu budowy komunizmu. Zapoczątkowuje ono okres przerastania państwa socjalistycznego w komunistyczny samorząd społeczny⁸.

Państwo socjalistyczne od chwili jego powstania aż do całkowitego obumarcia, co nastąpi wraz ze zbudowaniem rozwiniętego społeczeństwa komunistycznego i zwycięstwem oraz utrwaleniem się socjalizmu na arenie międzynarodowej, jest państwem tego samego typu. Przez cały czas swego istnienia ma pewne zasadnicze cechy te same. Stawia sobie jako cel likwidację własności prywatnej, wyzysku człowieka przez człowieka, budowę społeczeństwa socjalistycznego i komunistycznego, zapewnienie dostatniego życia całemu społeczeństwu⁹. Jednocześnie jednak na każdym z etapów swego rozwoju ma ono pewne istotne cechy właściwe tylko dla danego etapu. Według występowania tych właśnie cech dokonuje się zasadniczej periodyzacji jego rozwoju.

Między państwem dyktatury klasy robotniczej a socjalistycznym państwem ogólnonarodowym, dzięki występowaniu cech wspólnych dla nich i cech różniących je, istnieje płynne przejście. Państwo socjalistyczne od chwili swego powstania nosi w sobie pewne cechy państwa ogólnonarodowego. W miarę rozwijania się socjalizmu cechy te zarysowują się silniej, aż po całkowitym zwycięstwie socjalizmu stają się dominujące¹⁰. Zanik warunków dla istnienia dyktatury klasy robotniczej odbywa się również stopniowo¹¹. Etapami tego zaniku są likwidacja klas pasożytniczych, przekształcenie masy drobnych producentów na wsi i w mieście w aktywnych uczestników budownictwa socjalistycznego, uspołecznienie na dobrowolnych zasadach drobnej produkcji indywidualnej, umacnianie się pozycji socjalizmu na arenie międzynarodowej.

Cały proces rozwoju państwa socjalistycznego w różnych krajach

⁸ Por. Program KPZR, XXII Zjazd KPZR, Referaty i uchwały 17 X—31 X 1961 Warszawa 1961, s. 601—602, oraz referat N. S. Chruszczowa z 18 X 1961 O programie KPZR, tamże, s. 268—269. Warto dodać, że niektórzy autorzy radzieccy nieco inaczej rozumieją te sformułowania programu KPZR i wyróżniają w rozwoju państwa radzieckiego trzy fazy rozwoju. Poza tym są różnice co do kryterium periodyzacji rozwoju państwa radzieckiego. Syntetyczny przegląd stanowisk w tej sprawie zawiera artykuł pt. *K woprosu o pieriodyzacji i zadaczach sowietskogo obszczenarodnogo gosudarstwa i prawa (Obzor postupiwszych materialow)*, SG i P 1963, nr 10, s. 24—32.

⁹ Por. Kosicyn, j.w., s. 31.

¹⁰ Por. N. Chruszczow, j.w., s. 269.

¹¹ Por. N. Farbierow, *Obszczenarodnoje gosudarstwo — zakonomiernyj rezultat razwitija gosudarstwa diktatury proletariata*, SGiP 1962, nr 7, s. 16.

cechuje się wielką różnorodnością. Tak samo różnorodny jest proces przekształcania się dyktatury klasy robotniczej w państwo ogólnonarodowe. Nie odbywa się ono we wszystkich krajach socjalistycznych wg jednego schematu i w tych samych terminach¹².

Państwo dyktatury klasy robotniczej przechodzi w swoim rozwoju dwa zasadnicze stadia. Pierwsze z nich trwa od ustanowienia w danym kraju władzy socjalistycznej do zbudowania w zasadzie ustroju socjalistycznego, tj. do zlikwidowania klas pasożytniczych i uspołecznienia wszystkich podstawowych gałęzi gospodarki narodowej. Drugie stadium trwa od zbudowania w zasadzie ustroju socjalistycznego do całkowitego i ostatecznego zwycięstwa socjalizmu w danym kraju, tj. do czasu, gdy odpadnie niebezpieczeństwo restauracji kapitalizmu w danym kraju, gdy socjalizm jest tak ugruntowany we wszystkich dziedzinach życia, że nie ma ani wewnątrz kraju, ani na zewnątrz sił, które byłyby zdolne przywrócić w danym kraju kapitalizm¹³. W stadium tym następuje umacnianie socjalistycznych stosunków społecznych i ich doskonalenie na bazie szybkiego wzrostu sił wytwórczych. Jest to okres budowy rozwiniętego ustroju socjalistycznego¹⁴.

Również socjalistyczne państwo ogólnonarodowe będzie w swoim rozwoju przechodzić różne stadia. W pierwszym z nich, występującym obecnie w ZSRR, państwo jest głównym narzędziem budowy ustroju komunistycznego. Stadium to zakończy się z chwilą zbudowania w zasadzie ustroju komunistycznego. Dalsze stadium rozwojowe — to ogólnonarodowe państwo socjalistyczne w rozwiniętym ustroju komunistycznym. Na tym stadium rozwoju cechy kierownictwa państwowego i społecznego samorządu komunistycznego będą się przeplatały¹⁵.

Zarysowana wyżej generalna periodyzacja rozwoju państwa socjalistycznego przeprowadzona jest wg jednolitego kryterium. Jest nim przejawianie się w różnej postaci istoty klasowej państwa socjalistycznego. Kryterium to, jedynie przydatne z punktu widzenia potrzeb ogólnej teorii państwa, nie wyklucza stosowania innych kryteriów periodyzacji rozwoju państwa i ustroju socjalistycznego w danym kraju. Przykładem udanego, moim zdaniem, zastosowania takiego innego kryterium perio-

¹² B. Toporin, *Nowyj etap razwitijsa gosudarstwiennosti w zarubieźnych socialistycznych stranach Jewropy*, SGI P nr 7/1963, s. 71.

¹³ Por. A. Kosicyn, j.w., s. 29 i 30.

¹⁴ Por. K. Mikulskij, *Klassowaja struktura obszczestwa w socialistycznych stranach Jewropy*, *Woprosy Filosofa* 1964, nr 6, s. 3. Cytowany A. Kosicyn (s. 22), nie traktuje tego stadium jako samodzielnego okresu w rozwoju państwa socjalistycznego, gdyż państwo w tym okresie ma cechy i państwa dyktatury klasy robotniczej, i państwa ogólnonarodowego. Nie wydaje się, aby był to pogląd uzasadniony.

¹⁵ Por. N. Chruszczow, j.w., s. 270.

dyzacji dziejów Polski Ludowej, zastosowanego na użytek historii, jest periodyzacja dokonana przez W. Górę w rozprawie pt. *20 lat Polski Ludowej (Problemy periodyzacji)*¹⁶. Wątpliwe natomiast muszą być próby periodyzacji rozwoju określonego państwa socjalistycznego wg kryterium przejawiania się jego istoty klasowej, które odbiegają od periodyzacji wyżej przyjętej¹⁷.

Biorąc za punkt wyjścia naszkicowaną periodyzację rozwoju państwa socjalistycznego, możemy próbować ocenić, na jakim etapie rozwoju znajdują się obecnie istniejące państwa socjalistyczne, a zwłaszcza, na jakim etapie rozwoju znajduje się aktualnie nasze państwo.

PRÓBA OCENY ETAPU ROZWOJU ISTNIEJĄCYCH AKTUALNIE PAŃSTW SOCJALISTYCZNYCH

Spośród wszystkich państw socjalistycznych tylko Związek Radziecki znajduje się dziś w drugim etapie rozwoju państwa socjalistycznego. Jest on jedynym państwem ogólnonarodowym. Przystąpił do budowy ustroju komunistycznego. Próby kwestionowania trafności tego stwierdzenia i tej oceny, podejmowane przez KC KPCh, są — jak to przekonująco wykazał S. Zawadzki¹⁸ — zupełnie bezpodstawne.. Państwo radzieckie również dzisiaj toruje drogi rozwoju dla wszystkich państw socjalistycznych. Wytacza szlaki w nieznanie.

Panuje na ogół zgodność poglądów, że pozostałe 13 państw socjalistycznych znajduje się na I etapie rozwoju państwa socjalistycznego — na etapie dyktatury klasy robotniczej; są one już i e s z c z e państwami dyktatury klasy robotniczej¹⁹. Nie znaczy to jednak, że wszystkie one znajdują się w tym samym stadium rozwoju państwa dyktatury klasy robotniczej. Część z nich, bardziej zaawansowana, znajduje się

¹⁶ Kultura i Społeczeństwo 1964, nr 2, s. 81—97.

¹⁷ Np. taką wątpliwą próbą periodyzacji rozwoju państwa socjalistycznego w Bułgarii jest artykuł P. Popowa, *O charakterie i rozwoju socjalistycznej rewolucji i narodno-demokratycznego gospodarstwa w Bułgarii*, SGiP 1961, nr 2, 3. 79—85. Wyróżnił on trzy etapy rozwoju państwa socjalistycznego w Bułgarii. Pierwszy etap trwał od powstania państwa ludowego we wrześniu 1944 r. do końca 1947 r. W tym etapie dokonano nacjonalizacji podstawowych środków produkcji, prócz ziemi. Drugi etap trwał od 1948 do 1957 r. Wtedy w zasadzie zbudowano w Bułgarii socjalizm. Trzeci etap rozpoczął się w 1957 r. i potrwa do 1965 r., kiedy to Bułgaria, wraz z innymi państwami socjalistycznymi przystąpi do budowy komunizmu.

¹⁸ S. Zawadzki, *Spór o istotę dyktatury proletariatu*, Państwo i Prawo 1963, nr 11, s. 664—665 i passim.

¹⁹ Por. K. Mikulskij, j.w., s. 13; N. Farbierow, j.w., s. 20; B. Toporin, j.w., s. 71

w drugim stadium rozwoju państwa dyktatury klasy robotniczej. Został w nich w zasadzie zbudowany ustrój socjalistyczny. Państwa te obecnie utrwalają i rozwijają proces budowy socjalizmu, przygotowując bezpośrednio jego ostateczne i całkowite zwycięstwo w swoich krajach. Do tej grupy państw socjalistycznych należą: Albańska Republika Ludowa, Chińska Republika Ludowa, Czechosłowacka Republika Socjalistyczna, Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna, Ludowa Republika Bułgarii, Mongolska Republika Ludowa, Niemiecka Republika Demokratyczna, Rumuńska Republika Ludowa, Węgierska Republika Ludowa. W tych 9 państwach socjalistycznych nastąpiło w ostatnich latach uspołecznienie prawie w całości wszystkich gałęzi gospodarki narodowej. Proces uspołecznienia gospodarki kończył się wszędzie uspołecznieniem rolnictwa. Nie nastąpiło to we wszystkich wymienionych krajach jednocześnie: np. w Bułgarii dokonało się już w 1957 r., to samo w Chinach, w Mongolii w 1960 r., w Albanii również w 1960 r., na Węgrzech w 1961 r., w Rumunii w 1962 r., w Czechosłowacji w 1963 r. itp.²⁰ Mówiąc o uspołecznieniu rolnictwa mamy na myśli sytuację, gdy ponad 90% ziem uprawnych należy do sektora uspołecznionego, tzn. znajduje się w rękach państwowych gospodarstw rolnych i spółdzielni produkcyjnych.

Okres czasu, w którym dokonało się przejście danego kraju od kapitalizmu do socjalizmu, jest dla poszczególnych krajów różny. Dla Bułgarii wynosi on np. 13 lat, a dla Czechosłowacji 18 lat. W niektórych krajach mamy do czynienia z przejściem od feudalizmu do socjalizmu z pominięciem epoki kapitalizmu. Miało to miejsce w Mongolii, a po części także w Chinach. W Mongolii proces ten trwał od 1924 r. do 1960 r., czyli 36 lat. W Chinach natomiast, licząc od chwili proklamowania Chińskiej Republiki Ludowej, proces ten trwał tylko 9 lat.

Pozostałe państwa socjalistyczne: Demokratyczna Republika Wietnamu, Republika Kuby, Polska Rzeczpospolita Ludowa, Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii znajdują się w pierwszym stadium etapu dyktatury klasy robotniczej. W tych 4 państwach proces budowy socjalizmu w zasadzie jest zaawansowany także w różnym stopniu. Różny jest też okres istnienia tych państw. Polska i Jugosławia istnieją od 1944 r., Wietnam właściwie dopiero od 1954 r., a Kuba od 1959 r.

W Polsce i w Jugosławii socjalizm od dawna panuje w przemyśle, w komunikacji, w handlu wewnętrznym i zagranicznym, w obrocie pieniężnym. Stosunki socjalistyczne nie zapanowały natomiast jeszcze w rolnictwie. Według danych z 1961 r., które do dziś nie uległy poważniej-

²⁰ Por. P. Popow, j.w., s. 85 oraz Jeżegodnik BSE za rok 1963. Por. też Jeżegodnik BSE za rok 1962 oraz *Wielką encyklopedię powszechną PWN*, tom I i II-

szym zmianom, sektor socjalistyczny w rolnictwie polskim obejmował 13,6% ogółu użytków rolnych, a w jugosłowiańskim 15%²¹. Mamy tu na myśli użytki rolne znajdujące się w rękach państwowych gospodarstw rolnych i spółdzielni produkcyjnych. Dane te nie odzwierciedlają natomiast nasycenia elementami socjalistycznymi gospodarki indywidualnej na wsi.

W Demokratycznej Republice Wietnamu, kraju o zdecydowanej przewadze rolnictwa w gospodarce narodowej, sektor socjalistyczny w przemyśle w 1961 r. obejmował 79,3%, w rolnictwie 85,3% i w handlu 91%. W Republice Kuby pod koniec 1962 r. ponad 90% produkcji przemysłowej, transport kolejowy, morski i powietrzny znajdowały się we władaniu lub pod kontrolą państwa. Do państwa należało około 50% użytków rolnych. Ono też w około 50% kontrolowało handel. W 1962 r. wprowadzono na Kubie gospodarkę planową²². W wymienionych ostatnio dwóch krajach, jak widać, tempo przeobrażeń socjalistycznych w różnych działach gospodarki jest bardziej równomierne aniżeli w pozostałych państwach socjalistycznych.

Zaawansowanie poszczególnych państw w budownictwie socjalistycznym pozostaje w pewnym związku z ogólnym poziomem rozwoju ekonomicznego danego kraju. Niemniej jednak, dzięki odmienności warunków, kraje, które są mniej zaawansowane w budowie socjalizmu, mogą mieć poziom produkcji na jednego mieszkańca wyższy aniżeli kraje dalej zaawansowane. Np. jeżeli przyjąć produkcję przemysłową w Polsce w 1961 r. na jednego mieszkańca za 100, to wskaźnik dla Czechosłowacji będzie wynosił odpowiednio 191, dla NRD 185, dla Węgier 83, dla Rumunii 67, dla Bułgarii 52, a dla Albanii 24. Trzeba jednak pamiętać, że działa prawo równomiernego rozwoju krajów socjalistycznych²³ i różnice w poziomie rozwoju ekonomicznego między poszczególnymi krajami maleją.

ROZŁOŻENIE AKCENTÓW W DZIAŁANIU PAŃSTWA DYKTATORY KLASY ROBOTNICZEJ W POLSCE

Cechy charakterystyczne państwa dyktatury klasy robotniczej są następujące: Jest ono narzędziem państwa klasy robotniczej, cieszącej się poparciem ogółu ludzi pracy, nad wyzyskiwaczami (burżuazją, obszarnikami i ich zwolennikami). Służy ono do łamania oporu tych klas

²¹ *Rozwój ekonomiki krajów socjalistycznych (Krótki przegląd ekonomiczno-statystyczny)*, Dodatek do czasopisma *Problemy Pokoju i Socjalizmu* 1963; nr 10, s. 4.

²² Tamże, oraz *Jeżegodnik BSE* za rok 1963.

²³ Tamże, s. 5.

wobec władzy ludowej, do ich stopniowego ograniczania, wypierania i likwidacji jako osobnych klas i warstw społecznych: służy ono klasie robotniczej do kierowania innymi klasami i warstwami ludzi pracy (chłoptwo, rzemieślnicy, inteligencja). Państwo służy klasie robotniczej do wciągania tych grup ludności pracującej do budownictwa socjalistycznego, do stopniowego ich przekształcenia w oddanych socjalizmowi pracowników gospodarki uspołecznionej; państwo wreszcie pozwala klasie robotniczej przewodzić w społeczeństwie, w obronie ustroju socjalistycznego, w jego umacnianiu, w przebudowie i rozbudowie całej gospodarki narodowej²⁴.

Każda z tych cech państwa dyktatury klasy robotniczej przejawia się przez cały okres jego istnienia. Nasilenie występowania cech nie jest jednak równomierne. W pewnych okresach poszczególne cechy nabierają pierwszorzędного znaczenia.

Cecha państwa polegająca na tym, że jest ono narzędziem dławienia oporu wyzyskiwaczy i panowania nad nimi, przejawia się w Polsce przede wszystkim w pierwszych latach władzy ludowej. Wyrażała się ona w zwalczaniu i likwidowaniu reakcyjnego zbrojnego podziemia, w usuwaniu z ich posiadłości obszarników, w niedopuszczaniu do powrotu właścicieli fabryk itp. W owym też czasie nastąpiło zlikwidowanie podstawowych warstw klas pasożytniczych w Polsce. Obecnie ta strona działalności państwa nie ma potrzeby ujawniać się szczególnie intensywnie.

Pod koniec lat czterdziestych już na pierwszy plan wysunęła się działalność organizatorska państwa. Zmierza ona do stopniowego przekształcenia gospodarki drobnotowarowej, zwłaszcza na wsi, w nowoczesną, uspołecznioną gospodarkę. Tak samo w tych działach gospodarki, które już od dawna w całości są uspołecznione, twórcza działalność państwa może mieć tylko organizatorski charakter. Również przodownictwo klasy robotniczej objawia się dziś przede wszystkim w działalności ekonomiczno-produkcyjnej, organizatorskiej i wychowawczej. W ten sposób na plan pierwszy wysunęły się już obecnie te cechy państwa, które są właściwe i niezbędne także ogólnonarodowemu państwu socjalistycznemu.

Jesteśmy więc już obecnie uczestnikami i świadkami stopniowego zanikania czynników i warunków uzasadniających istnienie dyktatury klasy robotniczej, a jednocześnie narastania tych warunków i czynników, które są zapowiedzią przyszłego państwa ogólnonarodowego²⁵.

²⁴ Por. A. Łopatka, *Partia i państwo radzieckie w świetle uchwał XXII Zjazdu KPZR*, w: *Podstawowe problemy XXII Zjazdu KPZR*, Poznań 1963, s. 85.

²⁵ Por. A. Koscyn, j.w., s. 27—28, oraz B. Toporin, j.w., s. 71—72.

Można stwierdzić, biorąc pod uwagę tylko stosunki produkcji, że socjalizm w Polsce został zbudowany we wszystkich dziedzinach gospodarki, wyjąwszy rolnictwo, aczkolwiek i w tej dziedzinie budownictwo socjalistyczne jest znacznie zaawansowane.

Nie stała się też jeszcze socjalistyczną świadomość społeczeństwa. Nie została ona jeszcze uwolniona od pozostałości ideologii burżuazyjnej, nie stała się dostatecznie odporna na oddziaływanie reakcyjnej i imperialistycznej propagandy. Niemniej definitywnie został już rozstrzygnięty w świadomości społecznej stosunek do takich podstawowych spraw, jak uspołecznienie środków produkcji poza rolnictwem, demokratyczna władza ludowa, przynależność Polski do obozu socjalizmu i walka o pokój, czyli inaczej do podstawowych zasad ustrojowych²⁶.

Proces budownictwa socjalistycznego w Polsce jest więc dziś w tym stadium rozwoju, że jego dalszy pomyślny przebieg może następować głównie poprzez rozwój działalności produkcyjnej, organizatorskiej i wychowawczo-uświadamiającej, a nie metodami przymusu. Oznacza to, że w dalszym procesie budownictwa socjalistycznego w Polsce będą się umacniać te cechy państwa, które są właściwe socjalistycznemu państwu ogólnonarodowemu, a kurczyć się będą cechy charakterystyczne wyłącznie dla państwa dyktatury klasy robotniczej.

TEMPO ROZWOJU BUDOWNICTWA SOCJALISTYCZNEGO W POLSCE W PORÓWNANIU ZE ZWIĄZKIEM RADZIECKIM

Wśród cech wspólnych rewolucji socjalistycznej we wszystkich krajach, wymienionych w deklaracji narady przedstawicieli partii komunistycznych i robotniczych z listopada 1957 r., nie ma wymogu, żeby tempo przeobrażeń socjalistycznych we wszystkich krajach było jednokowe²⁷. Tempo to może być i jest dla poszczególnych krajów różne.

W rozwoju państwa radzieckiego etap dyktatury klasy robotniczej trwał od 1917 r. do mniej więcej XXI Zjazdu KPZR w 1959 r., czyli około 42 lata. Stadium przechodzenia od kapitalizmu do socjalizmu trwało od 1917 r. do mniej więcej 1934—1935 r., czyli około 17 lat. Zanim jednak socjalizm zwyciężył w ZSRR ostatecznie i całkowicie upłynęło dalsze 25 lat.

W Polsce pierwsze stadium etapu państwa dyktatury klasy robotniczej trwa już 20 lat i na pewno potrwa jeszcze lat kilkanaście. Będzie więc ono niewątpliwie dłuższe aniżeli to stadium w ZSRR. Przypuszczenia w tym zakresie opierają się na tym, że uchwała IV Zjazdu PZPR,

²⁶ W. Gomułka, *O aktualnych problemach ideologicznej pracy Partii*, Referat na XIII Plenum KC PZPR, „Trybuna Ludu” z 5 VII 1963 r.

²⁷ Nowe Drogi 1957, nr 12, s. 28—29.

zawierająca wytyczne rozwoju gospodarczego Polski w latach 1966—1970²⁸, nie przewiduje w tym okresie zakończenia socjalistycznej przebudowy wsi.

Nie oznacza to jednak bynajmniej, że i drugie stadium rozwoju państwa dyktatury klasy robotniczej również będzie proporcjonalnie dłuższe niż w ZSRR. Raczej przeciwnie, można oczekiwać, że stadium przerażania państwa dyktatury proletariatu w państwo ogólnonarodowe będzie w Polsce stosunkowo krótkie. W sumie więc, jeżeli uwzględnić cały etap dyktatury klasy robotniczej, można zasadnie przypuszczać, że nie potrwa on w Polsce dłużej niż w ZSRR, tzn. dłużej aniżeli 42 lata. Nie będzie on jednak prawdopodobnie w istotny sposób krótszy aniżeli w ZSRR.

Tempo budowy socjalizmu w danym kraju aż do jego ostatecznego i całkowitego zwycięstwa zależy od wielu różnorodnych okoliczności. Wśród nich bardzo doniosłe znaczenie ma to, z jakim poziomem rozwoju gospodarczego startował dany kraj do budowy socjalizmu. Wiadomo, że w kraju wyżej rozwiniętym gospodarczo łatwiej budować socjalizm niż w zacofanym. Doniosłe znaczenie ma też sposób, w jaki odbyło się ustanowienie i umocnienie władzy ludowej, czy odbyło się to drogą zbrojnego powstania i wojny domowej, czy też raczej pokojowo. Pokojowe formy rewolucji wszak bardziej sprzyjają budownictwu socjalistycznemu niż wojna domowa. Tempo budowy socjalizmu zależy też od tego, czy krajowi udało się uniknąć interwencji imperialistycznej, czy jest to kraj rozległy i zasobny w różnego rodzaju bogactwa, czy też mały i o ograniczonych zasobach, czy wypadło mu budować socjalizm w pojedynkę, czy też ma możliwość korzystać z pomocy, poparcia, wzorów i doświadczeń innych krajów socjalistycznych, czy wreszcie kraj ten musi uczestniczyć w wyniszczających wojnach, czy udaje mu się ich uniknąć. Znaczenie ma także, czy jest to kraj zamieszkały przez jeden naród, czy przez kilka narodów. Budowa socjalizmu w kraju jednonarodowościowym jest na pewno łatwiejsza niż w wielonarodowym²⁹. Znaczenie ma również dobór form i metod budownictwa socjalistycznego odpowiednio do możliwości i potrzeb kraju w danym stadium jego rozwoju. Stosowanie niewłaściwych metod może wydatnie opóźnić tempo budowy socjalizmu.

Porównując budowę socjalizmu w Polsce z jego budową w ZSRR wszyscy zgodnie podkreślają, że budownictwo socjalistyczne w Polsce jest łatwiejsze aniżeli było ono w ZSRR. Dla uzasadnienia tej tezy wskazuje się na to, że Związek Radziecki był pierwszym i przez długie lata

²⁸ Dodatek do „Trybuny Ludu” z 26 VI 1964 r.

²⁹ Por. N. Farbierow, j.w., s. 20.

jedynym państwem socjalistycznym. Rozpoczął budowę socjalizmu w kraju bardziej zacofanym gospodarczo niż Polska w 1944/45 r. a w dodatku zniszczonym przez pierwszą wojnę światową, wojnę domową i zbrojną interwencję imperialistyczną. Związek Radziecki musiał się maksymalnie spieszyć z rozbudową sił wytwórczych, ciężkiego przemysłu i przebudową gospodarki rolnej, gdyż groziła mu w perspektywie interwencja imperialistyczna. W tej sytuacji droga ZSRR do socjalizmu musiała być bardzo trudna³⁰. Później trudności powiększyła druga wojna światowa oraz system kultu jednostki, który także ujemnie zaważył na budownictwie socjalistycznym w ZSRR.

Te wielkie trudności, jakie musiał pokonywać na swej drodze Związek Radziecki, nie są koniecznością dla innych krajów, które budują lub będą budować socjalizm. Nie znaczy to jednak, że kraje te nie napotykają żadnych trudności. Przeciwnie, każdy kraj napotyka na swej drodze do socjalizmu właściwe mu trudności³¹.

Jakie stąd mogą wypływać wnioski dla tempa budownictwa socjalistycznego w Polsce? Można wyciągnąć z tego wniosek, że tempo tego budownictwa powinno być odpowiednio szybsze aniżeli tempo radzieckie. U podstaw takiego wniosku leży nie wypowiedane założenie, że każde społeczeństwo, niezależnie od warunków i tempa, w jakim buduje socjalizm, powinno odczuwać ciężar tego budownictwa w równym stopniu, powinno więcej pracować dla przyszłych pokoleń niż dla siebie, że długofalowe interesy socjalizmu muszą stawać w pewnej kolizji z bieżącymi interesami budowniczych socjalizmu³². Jest to założenie zupełnie nie uzasadnione.

Wniosek, że tempo budownictwa socjalistycznego w Polsce powinno być szybsze niż w ZSRR, dawał o sobie znać w niektórych wypowiedziach i posunięciach z przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych. Ustawa z 21 VII 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950—1955 (Dz.U. nr 37, poz. 344) w rozdziale I stwierdzała m. in., że plan 6-letni jest planem budowy podstaw socjalizmu w Polsce. Zbudowanie podstaw socjalizmu oznacza zaś: znaczne podniesienie poziomu sił wytwórczych kraju ze szczególnym uwzględnieniem środków wytwórczości; okiełznanie i ograniczenie elementów kapitalistycznych w tych dziedzinach gospodarki, w których

³⁰ W. Gomułka, *Węzłowe problemy polityki partii* (Referat wygłoszony 15 V 1957 r. na IX Plenum KC PZPR), w: *Przemówienia, październik 1956 — wrzesień 1957*, Warszawa 1957, s. 266. Na okoliczności te zwracał uwagę także B. Bierut w referacie wygłoszonym 15 XII 1948 r. na Kongresie Zjednoczeniowym PZPR. B. Bierut, J. Cyrankiewicz, *Podstawy ideologiczne PZPR*, Warszawa, s. 53—54.

³¹ W. Gomułka, j.w., s. 267.

³² W. Gomułka, j.w., s. 266.

jeszcze one występują oraz dalsze ich stopniowe wypieranie, a następnie i likwidowanie jako klas; dobrowolne przekształcenie poważnej części gospodarstw małorolnych i średniorolnych w gospodarstwa zespołowe — socjalistyczne spółdzielnie produkcyjne i zamykanie przez to źródeł rozwoju kapitalizmu; pogłębianie i zacieśnianie opartych na wzajemności stosunków ekonomicznych z ZSRR i innymi państwami socjalistycznymi; znaczny wzrost dobrobytu materialnego i polepszenie warunków życiowych oraz wzrost kultury i aktywności mas pracujących. Nie był to więc plan zbudowania socjalizmu, lecz tylko jego podstaw. Nie uważano także wówczas za możliwe i realne, aby w ciągu 6 lat przekształcić całą gospodarkę drobnotowarową na wsi w gospodarkę socjalistyczną³³. Uważano przy tym wówczas, że spółdzielczość produkcyjna jest dla wsi nie tylko najlepszą, ale i jedyną drogą przejścia do socjalizmu³⁴. Ograniczało to wydatnie możliwości przechodzenia wsi na tory gospodarki socjalistycznej.

Jak dowiodło doświadczenie Polski z ostatnich 15 lat, przyjmowanie wniosku o szybszym tempie budowy socjalizmu w Polsce, aniżeli w ZSRR, jest niekorzystne i niczym istotnym nie uzasadnione.

Ze stwierdzenia, że w Polsce łatwiej niż w ZSRR budować socjalizm można wyciągnąć również wniosek, iż należy przyjąć słabsze tempo rozbudowy — sił produkcyjnych i budownictwa socjalizmu, zwłaszcza na wsi, niż przyjął ZSRR³⁵. Pozwala na to także dzisiejszy układ sił klasowych w świecie. To założenie leży u podstaw planów rozwoju gospodarczego i społecznego Polski, poczynając od 1956 r. Spoczywa ono także u podstaw wytycznych dla planu na lata 1966—1970, uchwalonych na IV Zjeździe PZPR w czerwcu 1964 r.

„Budowa socjalizmu, czyli przekształcanie starych, kapitalistycznych stosunków społecznych na nowe, socjalistyczne stosunki między ludźmi — stwierdził W. Gomułka w 1957 r. — to trudny i długotrwały proces”³⁶. Obejmuje on wszystkie dziedziny produkcji i materialnego życia człowieka, jego sposób myślenia, jego świadomość społeczną i oblicze moralne. Procesy te przebiegają nierównomiernie, ale są ze sobą ściśle związane i wzajemnie uwarunkowane. Nie wystarczy np. samo społecznienie środków produkcji, gdy brak socjalistycznej świadomości

³³ Por. H. Minc, *Sześćoletni plan budowy fundamentów socjalizmu w Polsce* (Referat wygłoszony 18 XII 1948 r. na Kongresie Zjednoczeniowym PZPR) w: *Podstawowe zagadnienia społeczne, Wybór tekstów*, Warszawa 1950, s. 406.

³⁴ H. Minc, *Od Polski demokracji ludowej do Polski socjalistycznej* (Referat na Plenum KC PPR wygłoszony 6 VII 1948 r.), w: *Podstawowe zagadnienia...*, j.w., s. 399—400.

³⁵ W. Gomułka, j.w., s. 267.

³⁶ W. Gomułka, j.w., s. 262.

klasy robotniczej, gdy nie realizują się widocznie nadzieje na szybką poprawę bytu, jaką z socjalizmem wiążą masy pracujące. Niemożliwe i niecelowe jest więc forsowanie budownictwa socjalistycznego na jednym odcinku, np. w dziedzinie stosunków produkcji, przy braku postępów np. w zakresie przebudowy świadomości narodu.

W konsekwencji szkodliwe dla budowy socjalizmu w danym kraju może być nadawanie budownictwu socjalistycznemu tempa szybszego aniżeli tego wymaga całokształt sytuacji, aniżeli sytuacja na to pozwala. Równie szkodliwe byłoby jednak nadmierne rozciąganie procesu budownictwa socjalistycznego w czasie. Wówczas troska o doraźny interes obecnego pokolenia przesłaniałaby troskę o zabezpieczenie należytych warunków życia dla przyszłych pokoleń. W stosunkach zaś z państwami kapitalistycznymi powodowałyby to nie doganianie i prześciganie krajów najwyżej rozwiniętych gospodarczo, lecz zwiększanie dystansu dzielącego kraj budujący socjalizm od krajów najwyżej rozwiniętych gospodarczo. W stosunkach zaś wewnątrz systemu państw socjalistycznych byłoby to wyłomem od ogólnego prawa systemu socjalistycznego, prawa stopniowego wyrównywania poziomu rozwoju gospodarczego wszystkich krajów socjalistycznych, równając oczywiście do krajów najbardziej rozwiniętych.

Wybór właściwego tempa budownictwa socjalistycznego w danym kraju, wyznaczony przez sytuację tego kraju, musi być przeto wynikiem dobrej znajomości całokształtu warunków i należytej dojrzałości partii, a zwłaszcza jej kierownictwa, do kierowania krajem. Partia bowiem, wytyczając zasady planów rozwoju kraju, jednocześnie wyznacza tempo przeobrażeń socjalistycznych.

ETAPY ROZWOJU REWOLUCJI LUDOWEJ A ETAPY ROZWOJU PAŃSTWA SOCJALISTYCZNEGO W POLSCE

W referacie sprawozdawczym KC PZPR na II Zjeździe Partii w 1954 r. B. Bierut stwierdził, że rewolucja ludowa, dokonująca się w Polsce, należąca do rewolucji typu socjalistycznego, ma bardzo złożony charakter. Podzielił on zachodzące w Polsce przeobrażenia rewolucyjne pod względem ich charakteru społeczno-politycznego na dwa etapy: etap przeobrażeń rewolucyjno-demokratycznych i etap przeobrażeń typu socjalistycznego³⁷. Przy tym przeobrażenia rewolucyjno-demokratyczne i socjalistyczne od samego początku się przeplatają i stanowią ciągły proces przeobrażeń rewolucyjnych.

Odpowiednio do zadań i przeobrażeń rewolucyjnych kształtował się rozwój państwa ludowego i jego zadania. Państwo to, będące główną

³⁷ Nowe Drogi 1954, nr 3, s. 9 i passim.

zdobyczą i głównym narzędziem rewolucji ludowej, miało od początku pewne nader istotne cechy swoiste. Było to państwo zorganizowane całkowicie od nowa przez rewolucyjne siły ludowe na gruzach aparatu państwowego okupanta hitlerowskiego, zburzonego przez armię radziecką i polskie siły zbrojne. Trzonem nowego aparatu władzy ludowej były kadry związane ideologicznie i organizacyjnie z PPR. Nadawało to temu aparatowi wyraźnie robotniczy charakter. Dzięki tym cechom państwo było motorem sprzyjającym procesom przerastania rewolucji ludowej w Polsce w jej wyższy etap — socjalistyczny³⁸. W tej sytuacji rację ma niewątpliwie S. Zawadzki pisząc, że w Polsce władza ludowa była od początku bardziej zbliżona pod względem swej treści klasowej do dyktatury klasy robotniczej, aniżeli przeobrażenia społeczne i gospodarcze dokonujące się w pierwszym etapie rewolucji³⁹.

Biorąc pod uwagę te okoliczności można przyjąć, że od początku swego istnienia państwo ludowe w Polsce jest państwem typu socjalistycznego, w którym narastanie cech właściwych państwu dyktatury klasy robotniczej odbywało się stopniowo, odpowiednio do wysuwania na czoło zadań rewolucyjnych przeobrażeń socjalistycznych.

Sprawa etapów rewolucji ludowej w Polsce wiąże się więc z pytaniem, czy państwo ludowe było od początku swego istnienia państwem socjalistycznym, natomiast sprawa etapów rozwoju państwa socjalistycznego wiąże się nie z powstawaniem państwa dyktatury klasy robotniczej, lecz z obumieraniem tej dyktatury, z przekształcaniem się państwa socjalistycznego w wyższy etap jego rozwoju, w państwo ogólnonarodowe. Zatem etapy rewolucji ludowej i etapy rozwoju państwa socjalistycznego to dwie różne sprawy. Szeroko rozumiana rewolucja ludowa kończy się z chwilą całkowitego i ostatecznego zbudowania socjalizmu w danym kraju. Jej zakończenie będzie oznaczać koniec pierwszego etapu rozwoju państwa socjalistycznego w Polsce.

*

Polska jest państwem socjalistycznym na I etapie jego rozwoju, czyli jest państwem dyktatury klasy robotniczej. Znajduje się nadal, obok Ju-

³⁸ Tamże, s. 14—15.

³⁹ S. Zawadzki, *Rozwój więzi rad narodowych z masami pracującymi w Polsce Ludowej*, Warszawa 1955, s. 63. Trafnie zauważa A. Burda (*Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1962, s. 82), że istotne dla identyfikowania charakteru klasowego władzy państwowej jest przede wszystkim to: 1. kto jest faktycznym dzierżycielem władzy (podmiot władzy), 2. w czym interesie władza jest sprawowana i jaki jest zasadniczy kierunek jej działalności, 3. w jaki sposób władza jest sprawowana (aparatus państwowy, metody jego działania). Analiza sytuacji pod każdym z przytoczonych względów prowadzi do aprobaty cytowanej oceny S. Zawadzkiego.

gosławii, Kuby i Wietnamu, w pierwszym stadium pierwszego etapu rozwoju państwa socjalistycznego. Obok Jugosławii znajduje się w końcowym okresie tego stadium. Wkroczenie w drugie stadium rozwoju państwa dyktatury klasy robotniczej nastąpi wraz ze zwycięstwem socjalistycznych stosunków produkcji w rolnictwie.

Pierwsze stadium rozwoju państwa dyktatury klasy robotniczej potrwa w Polsce dłużej aniżeli trwało ono w ZSRR i w niektórych innych krajach socjalistycznych. Można przypuszczać natomiast, że drugie stadium rozwoju tego państwa potrwa w Polsce wydatnie krócej aniżeli trwało ono w ZSRR. Osiągnięcie i zakończenie tego stadium rozwoju zależy przede wszystkim od rozwoju budownictwa socjalistycznego wewnątrz kraju, gdyż przynależność Polski do obozu państw socjalistycznych już dziś zabezpiecza kraj wystarczająco od prób interwencji imperialistycznej. W sumie etap dyktatury klasy robotniczej nie będzie trwał w Polsce prawdopodobnie dłużej aniżeli trwał on w ZSRR.

Budowa socjalizmu w Polsce przebiega w bez porównania korzystniejszych warunkach aniżeli w niektórych innych krajach, w tym również w ZSRR. Jej tempo rozwoju odpowiada postulatowi należytego kojarzenia interesów aktualnych budowniczych socjalizmu z interesami przyszłych pokoleń. Pozwala ono na szybkie doganianie w zakresie rozwoju ekonomicznego krajów przodujących pod tym względem.

Ostateczne i całkowite zwycięstwo socjalizmu w Polsce będzie osiągnięte wtedy, gdy cała gospodarka rolna będzie już uspołeczniona, gdy ogólny poziom rozwoju produkcji będzie taki, że pozwoli zaspokoić potrzeby społeczeństwa w stopniu, jaki łączy się z rozsądnym wyobrażeniem o poziomie życia w socjalizmie i gdy świadomość narodu będzie socjalistyczna, tzn. gdy cechować ją będzie socjalistyczny stosunek nie tylko do podstawowych zasad ustroju, ale także do konkretnych problemów gospodarczych i politycznych. Będzie to jednocześnie oznaczać zakończenie rewolucji socjalistycznej w Polsce.